

REICHERT GÁBOR

Önkritika vagy „bravúr-stikli”?

Déry Tibor *Simon Menyhért születése* című kisregényéről

Az irodalomtörténet előszeretettel ábrázolja afféle *Bildungsromán*ként Déry Tibor pályájának 1950-es évekbeli alakulását. Ebben a narratívában egy, a kommunista tanok által „megtévesztett”, azok kívánalmainak ideig-óráig megfelelni vágyó író jelenik meg előttünk, aki az országban tapasztalt elkészerítő állapotok (igaz, kissé megkésett) felismerése után végképp kiábrándult a sztálinista mintára szerveződő magyarországi politikai hatalomból (és természetesen a kultúrpolitika által sulykolt álesztétikai elvekből), s rögtön annak (azok) egyik legfőbb ellenzőjeként lépett fel. A fejlődésregény csúcspontjaként Déry 1956-os közszereplése és későbbi börtönbüntetése tűnnek fel, amelyek mintegy felmentik őt minden korábbi „eltévelyedése” alól, és mintha arra engednék következtetni, hogy a forradalom melletti kategorikus állásfoglalás egy szerves, töretlen erkölcsi fejlődés magától értetődő végkifejlete lenne. (A börtönbüntetés utáni majd két évtized, a kádári politikával való kiegyezés természetesen már egy új „regény” kulisszáiként jelennek meg.) Déry Tibor folyamatosan változó viszonya az 1950-es évek kultúrpolitikai berendezkedéséhez (berendezkedéseihez) – a közkeletű elképzeléssel szemben – azonban aligha írható le egységes, következetes irányváltások sorozataként.

Bár igaz, hogy szerzőnk az 1953-as szovjet és hazai politikai változások (a Sztálin március 5-i halálát követő „olvadás”) után egyre inkább kiábrándult a korábbi esztendők Rákosi-féle (rém)uralmából, az semmiképp sem állítható, hogy művészi-politikai szemléletváltása radikális módon, Nagy Imre kormányra kerülése környékén azonnal végbement volna. Ugyanakkor az is az igazság elferdítése lenne, ha azt mondanánk, Déry 1948 és 1953 között semmit nem érzékelt a magyar közélet elmentmondásosságából, hiszen művei nagy részétől már ekkor sem volt idegen a helyenként kritikus hangvétel, illetve a korszak irodalmi elvárásainak gyakori – tudatos vagy nem tudatos – figyelmen kívül hagyása.¹ Annyi azonban bizonyos, hogy Déry 1955–56-ban megjelent novellái egészen más hangon szólnak olvasójukhoz, mint akár két-három évvel korábban publikált írásai. Nehéz egyetlen olyan alkotást megnevezni, amely elsőként viseli magán már egyértelműen a forradalom előtti Déry írásművészetének jegyeit, de mégis érdemes megpróbálkoznunk e mű kijelölésével, ha választ akarunk találni a kérdésre, hogy szerzőnk – világszemléletének átalakulása mellett – mikortól és milyen módon kezdett el távolodni a szocialista realista irodalomeszménytől. Ahogy azonban az előző bekezdésben már utaltam rá, ez a kérdés nem válaszolható meg egyértelműen, hiszen a korabeli dokumentumok egyáltalán

¹ Lásd például a Szabad Népből, a Csillagban, a Magyar Nemzetben és a Művelt Népből megjelent irodalmi riportjait (összegyűjtve az *Útkapáró* című kötetben: DÉRY Tibor, *Útkapáró*, Bp., Magvető, 1956.), vagy akár a *Felelet* elkészült kötetét, amelyek 1952 őszén nem teljesen véletlenül kerültek Révai József támadásának középpontjába.

nem sugallnak egységes képet az író akkori gondolkodásáról. Elég arra utalni, hogy bár a *Felelet*-vita (1952. szeptember–október) utáni hónapokban szokás Déry írói és gondolkodói fordulatának első nyomait keresni, Sztálin halála után az Irodalmi Újság az ő búcsúztató szövegét is közölte – ez a gesztus pedig, még ha kötelességszerű feladat volt is, arról tanúskodik, hogy az író nem mert, vagy nem akart ekkor még szembefordulni a fennálló világrénddel.² De talán ennél is zavarba ejtőbb az az 1953. július 15-i írószövetségi felszólalása, amely Nagy Imre új szakaszt bejelentő beszéde kapcsán hangzott el: bár üdvözli az új pártprogram által ígért változásokat, beszédében még képtelen elszakadni a személyi kultusz éveinek fogalomkincsétől és gondolatvilágától. Tőle szokatlanul vonalas módon a reakció, az ellenség térhódításának visszaszorítására szólítja fel a hallgatóságot, személyes sérelmeinek megtorlását követeli (fegyelmi eljárást kér Mesterházi Lajos ellen, aki egy hónapokkal korábbi írásában ellenségesnek nevezte Déry írói törekvéseit), a beszédét pedig egy Révai Józseftől vett idézettel zárja, amely ráadásul épp a *Felelet*-vita zárszavában hangzott el.³ Túlzás lenne tehát azt állítani, hogy Déry Nagy Imre követőjeként teljesen elhatárolódott a Rákosi-féle hatalmi apparátustól, de ez az elvárás egyébként is csak a jelenkor horizontjából tűnhetne adekvátnak: Nagy Imre előtérbe kerülése ugyanis nem hordozta magában automatikusan Rákosiék hatalomból való eltávolítását, a kortársak így nem is igazán láthatták át, hogy pontosan mi zajlott a pártvezetés köreiben 1953 nyarán. Ez a bizonytalanság jól érzékelhető Déry levelezésének és ekkoriban ritkábban megjelenő publikációinak olvastán is, amelyek alapján úgy tűnik, szerzőnk 1953 elején nem jutott még el az önmagával való teljes meghasonlásig, azonban azzal már tisztában volt, hogy az addigi rendszer (az irodalmi mezőt is beleértve) nem tartható fenn a korábban alkalmazott módszerekkel. A végül teljes illúzióvesztéshez, az 50-es évek elejének közállapotaiból való kiábránduláshoz vezető folyamat láthatóan nem volt töretlen Déry esetében (sem).

A Sztálin halálát követő néhány hónap „nagy”- és kultúrpolitikai eseményei (amelyek, mint tudjuk, ekkoriban egymástól jóformán elválaszthatatlanok voltak) tehát áttekinthetetlené váltak az átlagember számára.⁴ A zavaros belpolitikai körülmények az irodalomra is rányomták bélyegüket, így nem csoda, hogy a korabeli irodalmi sajtóban megjelent írások nagy része jóval visszafogottabban szólt meg, mint a személyi kultusz éveinek pártos művei, ugyanakkor nem is tettek radikális kritikai észrevételeket az előző éra igazságtalanságaival és támogatott művészetének esztétikai ellentmondásaival kapcsolatban. Óvatos próbálkozások azonban már ekkor is voltak az újulóban lévő irodalomfelfogás határainak feltérképezésére. Ilyen műnek tekinthető Déry Tibor 1953-ban – fél évvel a *Felelet*-vita után – megjelent

² DÉRY Tibor, *Óhosszá híven gyászolunk*, Irodalmi Újság, 1953. március 12., 4.

³ DÉRY Tibor, *Taggyűlési felszólalás a Nagy Imre-beszéd után* = D. T., *Szép elmélet fonákja. Cikkek, művek, beszédek, interjúk (1945–1957)*, s. a. r. BÓTKA Ferenc, Bp., Petőfi Irodalmi Múzeum, 2002, 367–375.

⁴ Erről bővebben lásd GYARMATI György a Rákosi-korszakról írt monográfiájának vonatkozó fejezetét, *A Rákosi-korszak. Rendszerváltó fordulatok évtizede Magyarországon, 1945–1956*, Bp., ÁBTL–Rubicon, 2011, 329–355.

Simon Menyhért születése című kisregénye,⁵ amely, bár témáját tekintve teljes mértékben megfelel a szocialista irodalom mindenkori elvárásainak, a művet folyamatosan megszakító, elidegenítő, ironikus narratori közbeszólásoknak köszönhetően már a néhány évvel későbbi Déry-szövegek kritikusabb hangvételét (például *Niki*, *Szerelem*, *A téglafal mögött*) vetítik előre.

Ahogy a könyv kortárs kritikái visszhangja sem igazán tudott mit kezdeni az említett narratori közbeszólásokkal önmagukban, úgy ma is nehézkesnek tűnik csupán a regényszöveget vizsgálva értékelni az ironikus hatású részleteket. A fő probléma ugyanis abban rejlik, hogy a *Simon Menyhért születésének* ironizáló szöveghelyei éppen az által tűnnek ironikusnak a mai olvasó számára, hogy a korszak irodalmi kliséit forgatják ki, „játsszák túl”. Az akkori kortárs recepció egy (a könyv helyes világgépének bizonyítása mellett kardoskodó) része tulajdonképpen joggal tekintett az író „helyes útra” való megtérésének dokumentumaként a kisregényre, hiszen a szöveg sokszor túljátszott forradalmi romantikája igen sok dilettáns kommunista író őszinte megszólalási módja volt az 50-es években – így akár azt is feltételezhatték, hogy a *Felelet*-vita tanulságait levonva Déry új művével végre megpróbál betagozódni a „helyes” irodalmi paradigmába. A sorok között bujkáló gúnyt csak jóval későbbi értelmezések regisztrálták, így például Botka Ferenc említi az összegyűjtött Déry-levelezés vonatkozó részében: „Déry [...] ezekben a napokban/hetekben [1953. márciusában] fejezi be a Bükkben játszódó *Simon Menyhért születése* című novellát. Tegyük hozzá: kicsit válaszul is az irányában megfogalmazott irodalompolitikai várakozásoknak: »tudok én így is írni« – egyszerű, mikszáthi hangvétel, párttitkári, közösségi összefogás; benne van minden, ami a szocialista realizmus könyvében megíratott. (Talán nem tévedünk: némi kis fölényt és cinizmust is kiérzünk belőle.)”⁶ Vasy Géza a *Niki*-ről írott tanulmányában az átmenet korszakának műveként említi a *Simon Menyhért születését*, Déry szemléletváltását pedig egyértelműen ettől a szövegtől eredezteti.⁷ A kisregény tehát a korábbi és későbbi Déry-művek összefüggésébe helyezve és a korszak politikai légkörének állandó alakulását figyelembe véve válhat csak megközelíthetővé.

⁵ DÉRY Tibor, *Simon Menyhért születése*, Bp., Szépirodalmi, 1953. A kisregény először folytatásokban jelent meg a Boldizsár Iván szerkesztette Béke és Szabadság című hetilapban 1953. április 7-e és május 6-a között. (A továbbiakban: *Simon Menyhért*.)

⁶ DÉRY Tibor *levelezése 1951–1955*, s. a. r. BOTKA Ferenc, Bp., Balassi, 2009. (A továbbiakban: *DTL*ev. 1951–1955.) 149–150.

⁷ „1952-ben írja meg Veres Péter *A rossz asszonyt*, a következő évben Déry a *Simon Menyhért születését*, 1955-ben a *Vidám temetést*, a *Nikit*, Sarkadi Imre pedig a *Viharban*. Ezzel kezdetét veszi egy, a hatvanas évek elején majd robbanást okozó folyamat: az erkölcsi kisregény megjelenése, majd diadalútja. A *Simon Menyhért születése* még az átmeneti állapot tükré, perspektívája. Látszólag töretlen, világgépe harmonikus, de ma már lehetetlen nem észrevenni benne az iróniát, a gúnyt a személyi kultusz gigantomániájával szemben. A köznap dolgok ígézetéről ír Déry is. Ugyanakkor a kisregény leghangszúlyosabb eleme: egy kisebb közösség helytállása, szép küzdelme is a korszakváltást jelzi. Ám nem véletlen az sem, hogy míg Köpe Bálint helytállása főként a társadalomban mutatkozik meg, addig a kisregény alakjai csak a természet erőivel veszik fel a küzdelmet, s azzal szemben győznek.” (VASY Géza, *Déry Tibor: Niki = V. G., „Hol zsarnokság van”. Az ötvenes évek és a magyar irodalom. Tanulmányok, elemzések*, Bp., Mundus, 2005, 153.)

A *Simon Menyhért születése* többek között azért is érdekes lehet, mert fogadtatás-történetét vizsgálva jobban nyomon követhetővé válik Déry gondolkodásának ekkor még nem következetes, határozott elvek mentén haladó átalakulása. És ami még inkább figyelemre méltó: a könyv utóélete kiválóan példázza, hogy nemcsak Dérynek ment nehezen a *Felelet*-vita után a hazai politikai átalakulás közepette kapcsolatot keresni a hatalommal és a kultúrpolitikával. A könyvet övező kisebb vita alapján úgy tűnik, hogy a belpolitikai irányváltásokra mindig érzékeny kritikai szcéná sem tudta határozottan eldönteni, hogy milyen álláspontot foglaljon el a néhány hónapig háttérbe tolt íróval és „szilenciuma” után megjelent első nagyobb terjedelmű művével kapcsolatban. Az óvatos Déry és a szintén várakozó álláspontra helyezkedő irodalmi élet politikai opportunistamusa talán még a *Felelet*-nél is jobban meghatározta mind a kisregény megírását, mind annak befogadását, sőt a belőle készült egy évvel későbbi mozifilm készüléteit is.

A *Simon Menyhért születése* megírásának ötlete éppen a *Felelet*-vita környékén fogalmazódott meg Déryben. Az író a nagy mű második kötetének befejezése utáni átmeneti, pihenéssel töltött hónapokban olvashatta Lakos György *Emberék a Bükkfennsík*on című könyvét. Lakos az Erdőgazdaság című folyóirat szerkesztőjeként állandó kapcsolatban állt az Északi-középhegység erdészeti dolgozóival, tőlük szerzett tapasztalatait pedig folyamatosan megosztotta a lap olvasóival; itt publikált, riportszerű szövegeinek gyűjteményét 1952-ben jelentette meg a Művelt Nép Könyvkiadónál.⁸ A *Csengetyűszó* (sic!) című, riportból már-már novellába hajló rövid írásban az elbeszélő-riporter 1951 telén a Bükk egy kis falujában véletlenül találkozik volt iskolatársával, Kovács Lajossal, aki 1948 óta erdészként dolgozik a hegyi település határában (természetesen nem felejtí el megemlíteni, hogy a 48-ban bekövetkezett kommunista fordulatnak köszönheti az állását). A régi ismerősök a váratlan találkozást kedélyes borozgatással ünneplik meg, mely során Kovács lelkendezve számol be az elbeszélőnek a hegyi élet szépségeiről és az itt lakó emberek jóságáról. Ez utóbbi bizonyításaképp elmeséli gyermeke két évvel korábbi születésének kalandos történetét. A legközelebbi falutól is több kilométerre lévő erdészházban vajúdó feleségét a lezúduló hatalmas mennyiségű hó miatt képtelenség volt kórházba szállítani, így Kovácsnak nem volt más választása, mint hogy az ítéletidővel dacolva átverekedje magát a legközelebbi erdészkollegájának házába, hogy segítséget hívjon. Munkatársának felesége azonban lázasan feküdt az ágyban, így nem tudott segédkezni Kovácsné szülésénél. A segítőkész erdészkollega ezért a házában állomásozó gyakornokokat küldte le sítalpon Szilvásváradra, hogy orvost és bábát kerítsenek a nehéz helyzetben lévő asszonynak. A tomboló éjszakai viharban a bábaasszony azonban nem lett volna képes felmenni Kovácsék házához, hiszen a hó minden hegyre vezető utat járhatatlanná tett. A közeli falvakban élők önzetlen segítségének köszönhetően mégis sikerült időben feljuttatni az idős nőt a vajúdó anyához: valaki havat lapátolt, valaki igavonó állatokat fogott be a hó letaposására; végül nagy nehezen sikerült annyira járhatóvá tenni a fennsíkot, hogy a bábát szánnal eljuttassák a helyszínre. A történetet elmesélő Kovács nem ismer

⁸ LAKOS György, *Emberék a Bükkfennsík*on, Bp., Művelt Nép, 1952.

minden részletet a „mentőexpedíció” menetéről, így azt sem tudja elmesélni, miként sikerült három falu több tucat lakóját mozgósítani néhány óra alatt – annyit tud, hogy félnapnyi feszült várakozás után egyszer csak csengettyűszót hallott, amely a bábát szállító szán érkezését jelezte, végül pedig gond nélkül megszületett kislánya, Ilus.

A szentimentális elemektől nem mentes, de igaz történet éppen kapóra jött Dérynek: az 1951-es I. írókongresszuson elhangzott beszédében Révai elsősorban azzal indokolta a magyar irodalom fejlődésének megakadását és a sematizmus terjedését, hogy az írók eltávolodtak koruk valóságától, és nem mernek aktuális témákat feldolgozó művek írásába fogni.⁹ Az 1949-ben játszódó, a népi demokrácia önzetlen társadalmát dicsőítő, ám meglehetősen pontatlanul és művészietlenül megírt Lakosnovella jó kiindulópontot jelentett Déry számára új műve megírásához.

A kisregény egy, Déry kései prózájára nagyon is jellemző, 50-es évekbeli műveitől azonban meglehetősen szokatlan eljárásra épül. A keretes szerkezet, amely már a történet elkezdése előtt a szerző szöveggel kapcsolatos gondolatait, a mű keletkezésének körülményeit tárja az olvasó elé, majd állandó elbeszélői közbeszólásokkal szakítja meg a szöveg menetét, Déry több kései szövegében visszaköszön. Így például *G. A. úr X-ben* című regénye, *A félfülű* című utolsó műve, vagy az Örkény Istvánnal közösen írt *Három nap az Aranykagylóban* című, befejezetlenül maradt „négykezes” alkotása is keretes szerkezettel operál, de a szerző pályakezdésétől sem idegen ez a poétikai megoldás.¹⁰ Az önreflexív kiszólások Déry legtöbb szövegében az elbeszélői omnipotencia felszámolására tett gesztusként értékelhetők, nincs ez másként a *Simon Menyhéért* esetében sem. Azzal, hogy a könyv első oldalain az elbeszélő mindenáron bizonygatni próbálja az olvasónak, hogy az alábbiakban következő történet pontosan úgy esett meg, ahogyan azt papírra vetette, éppen az ellenkező hatást éri el:

Szorosan vizsgáldtam, fáradságot nem kímélve. Bejártam három völgyi falut, megmásztam egy kilencszáz méter magas hegyet. Utaztam iparvasúton s egy drótkötél húzta siklón, melyen utazni életveszély miatt tilos. Mint az igazság bajnokai általában, megvettem a kockázatot, s a húszfokos hidegben, az élénk észak-északnyugati szélben, meg-megrázva ritkuló sörényemet, bátran szembenéztem a veszéllyel. [...] Beszéltem egy mozdonyvezetővel, egy fűtővel, két szülésznővel, egy orvossal, erdészekkel, fakitermelő munkásokkal, szénégetőkkel, mészégetőkkel, kocsisokkal, mérnökökkel, pályamunkásokkal, a pagonyerdéssel s ennek feleségével, az erdei üzemegység vezetőjével s ennek feleségével, egy főmérnökkel, s ennek anyjával, szlovákokkal, palócokkal, magyarokkal, Békés megyei kubikosokkal, brigádvezetőkkel, raktárnokokkal s egy párttitkárral, szám szerint százhárom emberrel. Valomásait papírra vettem, s gondosan egyeztettem. Ellentmondást nem találván, vagy csak annyit, amennyi az emberi léleknek oly sajátossága, amely a tényeket nem bántalmazza, minden kétséget kizáróan megállapítottam, hogy a történet színigaz.¹¹

Az elbeszélő ilyen mértékű előtérbe lépése, az interjúalanyok már-már komikusnak tűnő lajstromozása (nem beszélve azok irreálisan magas számáról), majd a szerző verdiktje, amely a történet igazságtartalmát szavatolja, a riportszerű ábrázolásmód

⁹ RÉVAI József, *A magyar irodalom feladatai*, Társadalmi Szemle, 1951/5, 345–359.

¹⁰ Lásd *Lia* című első kisregényét: DÉRY Tibor, *Lia* = D. T., *Lia – Korai elbeszélések 1915–1920*, Bp., Petőfi Irodalmi Múzeum, 1996, 14–80.

¹¹ *Simon Menyhéért*, 6–7.

helyett inkább enyhe iróniát sugallnak. Mintha egy stréber diák feleletét olvasnánk, aki ismeretei mennyiségével próbálja pótolni azok minőségét. A termelési számok bővületében élő 50-es évekbeli köztudat a korszak irodalmára is hatással volt, így a támogatott művek egy része épp az efféle gesztusokkal próbált érvényesülni – Déry szövegeire azonban sohasem volt jellemző a mennyiségi mutatók műalkotásokba emelése. Valószínűsíthető tehát, hogy 1953-as kisregényében sem erről van szó: az elbeszélő a korszak egyik legnagyobb kliséjének eltúlzásával furcsa kettős beszédet alkalmaz. Egyszerre felel meg a ráerőltetett abnormális kultúrpolitikai elvárásoknak, és egyszerre teszi őket nevetségessé a szövegbeli megnyilvánulások feltűnő aránytévesztésével. Az olvasó fenti idézetben megkezdett gyözködése így folytatódik egy lappal arrébb:

E történet szerény szolgájaként azon igyekeztem, hogy csak a tiszta igazat írjam le, szigorúan megtartoztatva magamat az íróra jellegzetes díszítő túlzásoktól, a fantázia csapongásaitól, a belefeledkező lelkesedéstől. Szavamat adhatom – ha bárki kérné –, hogy e történet minden mozzanata hajszára úgy esett, ahogy alant olvasható. Mindössze a szereplők nevét változtattam meg s az esemény színhelyét – mely hazánknak egy egészen más hegységében található – s ezt is csak azért, mert úgy vélem, hogy ilyképp a történet általános érvényessége sebben kidomborodik.¹²

Az idézett szövegrész több szempontból is problematikus: egyrészt már a narrátor fecsegő, a voltaképpen elbeszélés elkezdését halogató, magamutogató gondolatfutamai is kétségbe vonják azt az állítást, miszerint a történet „szerény szolgája” csakis a tények rögzítésére kívánna szorítkozni. Másrészt a heves önbizonygatásba már ebben a szövegrészben igaztalan állítás csúszik, hiszen az elbeszélő valójában egyáltalán nem változtatta meg az esemény helyszínét: a *Simon Menyhéért* előzményét, vagyis Lakos György novelláját ismerő szemfüles olvasó tehát azonnal hazugságon kaphatja a szavahihetőségére kényesen ügyelő elbeszélőt. A „történet általános érvényessége” tehát – amely egyébként szintén a szocialista realista irodalom legfőbb előírásai közé tartozott – implicit módon máris megkérdőjeleződik. A dolog pikantériáját pedig az adja, hogy a kortárs olvasó mindeközben tisztában volt vele, hogy a kisregényben előadott történet *valóban* megtörtént. Ez a szándékosan előidézett önellentmondás mintha a való életben történtek elbeszélhetőségének viszonylagosságára hívnák fel a sorok között olvasni tudók figyelmét.

A rövid, de annál beszédesebb felvezetés után az elbeszélő belekezd mondandójába, s ahogy a realista próza íratlan szabályai azt megszabják, a történet a helyszín pontos meghatározásával kezdődik:

A Bükk a Magyar Középhegység Duna-balparti részének legkeletibb tagja, Borsod és Heves vármegyékben terül el. Északon és keleten a Sajó, nyugaton az Eger völgye, délen a Nagy Magyar Alföld határolja. Legjellegzetesebb része egy négy-hat kilométer széles, számtalan töbörrel, ravaszlyukkal, nyelővel és barlanggal telehintett, erdő borította fennsík, mely tizenkét kilométer hosszúságban, nyolc-kilencszáz méter magasan húzódik a hegység tetején. Talaja tiszta jurakorabeli mészkő, semmilyen más kővetet nem tartalmaz.[...] A hegység s

¹² I. m., 7.

egyben a fennsík legmagasabb csúcsa a kilencszázötvenhét méter magas Bálvány, melyről tiszta időben kelet felé az Alföldön kanyargó Tiszára, északi irányban a Tátráig is ellátni.¹³

A földrajztankönyvek száraz stílusát idéző leírás folytatja a bevezetésben már megpendített finoman ironizáló beszédmódot, melynek kétértelmősége a szocialista realista próza kívánalmainak eltúlzott alkalmazásából táplálkozik. Ugyanez a módszer figyelhető meg Déry egy évvel későbbi, Örkénnyel közösen írt kisregényében is, amelyben a szerzők a Balaton-felvidék látképét elemzik hasonlóan száraz stílusban:

A hajó a szigligeti kikötő felé közeledett. E pontról minden irányban széles kilátás nyílik a tóra, mely, mint tudjuk, Közép-Európa legnagyobb tava. Hossza 77 kilométer, vízzel borított felülete több mint százezer katasztrális hold. [...] A tó átlagos mélysége 3-4 méter, kivéve a Tihanyi-kutat, ahol a 11 métert is eléri; e sekélység különösen akkor szembetűnő, ha összehasonlítjuk a Genfi-tóval, mely 330 méter, a Kaspi-tóval, mely 1160 méter, vagy a föld egyik legmélyebb tavával, a Bajkál-tóval, mely 1700 méternél is mélyebb.¹⁴

Elképzelhető, hogy Örkény és Déry közös művükben az egy évvel későbbi *Simon Menyhért* „tájleírását” akarták kifigurázni, ám valószínűbbnek tűnik, hogy már az 1953-as részlet is parodisztikus igénnyel íródott.

A helyszín bemutatását a szereplők ismertetése követi: Simon István (Lakos György Kovács Lajosának regénybeli megfelelője) erdész és fiatal feleségének rövid életrajza olvasható a következő oldalakon. A *helyszín–szereplők–időpont* hármas egységének utolsó elemére azonban érdekes módon egészen az alábbi, a könyv 9. oldalán található mondatokig egyetlen utalás sem történik: „Januárban szárazra fordult az idő, kevés hó esett, s az is hamar megjegesedett. Erdei munkára, fadöntésre, fuvarozásra kiválóan alkalmas idő volt ez, az üzemegység teljes gőzzel dolgozott. Az ezerkilencszáznegyvenkilenc évi tervet néhány százalékkal túlteljesítették, ezt most meg akarták fejelní újabb öt százalékkal.”¹⁵ Az itt egyértelművé tett „történelmi” háttér érdekes módon nem jelent meg az elbeszélő bevezetőjében (erre egyébként a mű egyes kortárs kritikusi is panaszkodnak), így a szocreál poétikai klisék halmozása közepette mintha éppen a történet „pártossága”, jelenidejűsége próbálna meg elsikkadni. Az olvasóban így akár az a benyomás is kerekedhet, hogy az elbeszélő történet nemcsak a szocializmus társadalmában eshet meg, hanem (ne adj’ Isten) bárhol, ahol egymás iránt felelősséget érző emberek élnek. Ez a problematika a teljes kisregényben jelen van, és nyugodtan kijelenthetjük, hogy éppen az elbeszélő események és időbeli háttérük közötti kapcsolat adja a mű legfőbb „komikumát”. A továbbiakban ugyanis szinte kizárólag az elbeszélő megnyilvánulásai és önreflexív kiszólásai utalnak arra, hogy a történet a kommunista erkölcsöt hivatott dicsőíteni, a regényben foglalt kalandos események pedig, amelyek a mű gerincét adják, „világnézetileg”

¹³ *I. m.*, 8.

¹⁴ ÖRKÉNY István, *Egy négykezes regény tanulságos története* = Ö. I., *Kisregények*, Bp., Szépirodalmi, 1981, 438. – Az idézett leírás egyébként vendégszöveg a négykezes regényben: Déry jó barátja, Lipták Gábor ekkor még kiadatlan útikönyvből emelték át a vonatkozó passzusokat. Erről bővebben lásd: REICHERT Gábor, „*Mintha négykezeszt zongoráznánk*”. *Déry Tibor és Örkény István „négykezes regény”-éről*, Holmi, 2010/6, 754.

¹⁵ *Simon Menyhért*, 9.

teljesen semlegesek. Így áll elő az a furcsa helyzet, hogy az emberi összefogásról, szolidaritásról, segítőkészségről szóló szentimentális történetet lépten-nyomon megszakítják az elbeszélő részéről érkező, szándékolatlan ormótlan gondolatfutamok, képzettársítások. Úgy tűnik tehát, mintha a szöveg két eltérő nyelvet beszélne, amelyek igen nehezen, vagy sehogyan sem egyeztethetők össze egymással. Az alábbiakban néhány ilyen határátlépésre kívánom felhívni a figyelmet.

A történetvezetéshez teljesen szervesen illeszkedő hangnemváltások legjobban a szereplők jellemzésénél figyelhetők meg. Az elbeszélő szinte minden esetben korrekt módon mutatja be hőseit, jellemzései végére azonban mintegy kötelező jelleggel illeszti az adott szereplő „kádertlapját” (a kisregény kritikusi egyébként ezt is Déry szemére vetették, tudniillik hogy a szereplők „ideológiai arculata” természetellenesen van megrajzolva). Például Simon István jellemzésénél:

[...] Simon Istvánról tudjuk, hogy egyik fülére nagyothall. Kis vörhenyes kecskeszakállt visel, egyébként arcra, termetre köznapi jelenség, lehetne kövérebb, soványabb, magasabb, kurtább, édesanyján kívül senki sem venné észre, feleséget is ugyanolyan kapna, mint amilyenel jelenleg bír. Szakmájában azonban kiváló [...] Ha szakmájáról beszél, szakálla tüzet fog. A keze alatt dolgozó munkások száznolcvan-kétszáz százalékos teljesítménnyel dolgoznak. A legmagasabb szerfaszázalékot hozzák ki a kerületben, egyik munkacapat-vezetője ezerkilencszáznegyvenkilenc november hetedikén Munka-érdemrendet is kapott.¹⁶

Simon István „szögletes” jellemzése igencsak szokatlan megoldás Déry részéről: nem nehéz felismernünk mögötte a *Felelet*-vita egyik fő kritikáját, mely Déryt alakjának túl lassan kibontakozó pártossága miatt marasztalja el. Simon és a többi szereplő tömörszerű, egy bekezdésben összefoglalt jellemléírása és lekáderezése erre a vádpontra adott válaszként is felfogható. Annál is inkább, mivel Déry az egy évvel későbbi „négykezes regényen” kívül – amely már nyíltan felvállalta a szocreál-paródia szerepét – sehol máshol nem alkalmazza ezt a ma már megmosolyogtatóan primitívnek tűnő szereplőjellemezést. Ugyanez az eljárás figyelhető meg a kisregény szinte összes alakjánál, a teljesség igénye nélkül még két példát érdemes erre felhozni. Espersit József, Simon kollégája így jelenik meg a történetben:

Espersit Jóska, a hármaskúti erdész, sovány, mozgékony ember, kis pörge vadászkalappal a fején, mely éppúgy arcához tartozik, mint alatta a nagy orra, az orr alatt a fűrge káromkodós szája. [...] Szórakozott, káromkodós, hirtelen haragú ember, de a Heves megyei erdőigazgatóság legjobb erdésze. Amióta ezerkilencszáznegyvenötben belépett a pártba, elsőnek a bükkü erdészek közül, nagy igyekezettel próbálta a száját tisztán tartani, de akárhogy resztekedik is utólag, nemigen tudja fékezni minduntalan nekiiramodó nyelvét. [...] pártszervezet híján, Espersit kétszer hetenként vacsora után – bár olykor akadozva s izzadó homlokát törülgetve – becsületesen szétosztogatta a hármaskúti népségnek, amit a kéthónapos pártiskolán begyűjtött.¹⁷

Molnár B. Lajos, Espersit gyakornoka is a fentiekkel megegyező szerkezetű jellemzést kap:

¹⁶ *I. m.*, 14.

¹⁷ *I. m.*, 20.

Molnár B. Lajos higgadt természetű, meggondolt, kevés beszédű fiú, pesti születésű, egy építőipari segédmunkás harmadik fia. Mosolygós, kislányos arca kemény férfileket takar, lassú szava villámgyors észbeli munkát. [...] Tartózkodó, hűvös szerénysége tette nyilván, hogy a soproni szakiskolán voltak, akik képmutatással gyanúsították, ennek ellenére egész ottani DISZ-titkársága alatt alig szerzett ellenséget.¹⁸

A regényhősök direkt leegyszerűsítő, mindössze a legfőbb külalak- és jellembeli vonásokkal, valamint a párthoz fűződő viszonyral foglalkozó bemutatásánál is árulkodóbbak az elbeszélő hosszú, a történetvezetést állandóan megszakító erkölcsi traktátusai. A narrátor ezeknél a részeknél ráadásul szándékolatlan azonosítja magát a szerzővel, vagyis Déry Tiborként szól ki a műből, ez pedig még árulkodóbbá teszi az érintett szöveghelyeket. Ilyen az alább idézett, a regény közepe táján olvasható bekezdés, amely a hegyi utak megtisztításának kalandos elbeszélését vágja félbe:

Nagyra becsült olvasóm, az emberi élet leírása nem volna hiteles, ha az író pusztán ríkitó hegycsúcsaira figyelne, s szem elől tévesztené a lapályosabb vidékeket. A szenvedés ecsetelésében is tartunk mértéket, szemünket az élet valóságos idomaira függesztve, mert ültém én is börtönben, a Horthy-uralom alatt, s kegyetlen testi-lelki sanyargatásomban is volt úgy, például egy verőfényes őszi napon, amikor szalmazsákot tömni kiengedtek az udvarra, mondom volt úgy, nem is egyszer, hogy hangosan nevettem boldogságomban. [...] Az írónak az a dolga, hogy össze ne tévessze a csúcsokat a lapállal, az utat az akadályokkal, önmagát az ellenséggel, azaz az élet megtagadóival, mint azt némely kótyagos szaktársam teszi szerte a világon.¹⁹

Az utolsó mondat akár önkritikaként is olvasható, amelyet a szerző a *Feleletben* elkövetett hibák fölött gyakorol. A később történetek ismeretében azonban tudhatjuk, hogy Déry „önkritikája” nem lehetett száz százalékgig őszinte, a *Simon Menyhért* kontextusába helyezve pedig egyenesen álságosnak is nevezhető. A fent említett kettős beszéd mintapéldája az idézett bekezdés: Déry úgy beszél a pártos író legfontosabb feladatairól, hogy az olvasónak szemet szűrjön a mondatok hiteltelensége, leckefelmondás-szerű őszintétlensége.

A hithű szocialista realista író szerepében tetszelgő, a történet igazságát és egyetemességét bizonygató elbeszélő magának folyamatosan ellentmondva többször leplezetlenül beleavatkozik a történet menetébe, akár az események alakításáról, akár a szereplők megnyilvánulásairól van szó. Az eseményekbe való elbeszélői beavatkozásokról az olyan részletek tanúskodnak, mint például a palóc vendégmunkások eszmecseréje: „A derék palócok értekezlete – *szándékom szerint és a valóságban is* – öt percig tartott”; a hegyre siető kocsis viszontagságainak elbeszélése: „[...] bekövetkezett, amitől a kocsis, *és e sorok írója is félt*”; vagy a hóvihar hirtelen abbamaradása: „Meddig tart még e vihar? Ízlésem már kissé sokallja hőseim viszontagságait, bár ha meggondoljuk, az elmúlt háborúnak egyetlen órája, mit órája, perce! több testi-lelki nyomorúságot kavart föl a világnak bármelyik kis közösségében is, mint ez az egész hosszan kanyargó, s végül is derűsen fölszálló történet.”²⁰ A szereplők mani-

¹⁸ *I. m.*, 30.

¹⁹ *I. m.*, 39–40. – Déry itt 1938-as, kéthónapos börtönbüntetésére utal, amire Gide oroszországi útirajzának lefordításáért ítélték.

²⁰ *I. m.*, 52, 54, 56. (Kiemelések tőlem: R. G.)

pulációja pedig két mellékalak esetében válik teljesen nyilvánvalóvá. Simon István barátját, Tóth Lajos bácsit az elbeszélő állandóan Kossuth Lajoshoz hasonlítja, aki egy idő után szinte minden saját attribútumát elveszíti, és mintegy azonossá válik a „nagy forradalmárral”. Első feltűnésekor ezt a jellemzést kapja az elbeszélőtől: „[Tóth Lajos] idősebb ember, apja is lehetne akár Simonnak, akár az asszonynak. Korszakállt visel, termetre, arca is Kossuth Lajosra hasonlít, ennek olaszországi száműzetése korszakában.” Innentől kezdve Tóth minden megnyilvánulásával kossuthi magasságokba emelkedik, például: „– Huszadikára? Összeverem a pofádat, kisöcsém – dörmögte Kossuth Lajos-i hévvel”; „A csipkésűti ménés – mondta az ablaknál álló Tóth csodálkozva, ázott Kossuth-szakállát simogatva” és így tovább. S ha mindez nem lenne még elég, a történet végén megtudhatjuk, hogy a Bükk Kossuth Lajosa végül vissza fog térni egykori sikerei színhelyére: „Tóth Lajost, a fekete-sári Kossuth-szakállas erdészt előadónak nevezték ki a debreceni erdészeti technikumra”.²¹

„Kossuthon” kívül még egy „nagy forradalmár” teszi tiszteletét a történetben, aki szokatlan szerepkörben, kocsisként bukkan fel a szövegben:

- Hogy hívnak, fiam – kérdezte az orvos.
- Petőfi Sándor – mondta az ember.
- Az orvos a fejét csóválta.
- Jól mondod? Petőfi Sándor?
- Úgy – intett az ember a szemével.

Azt hisszük, nem sértjük meg a költő emlékét, ha elbeszélésemnek ebben a jelentéktelen részében sem térek el a valóságtól. Ómassa szlovák népe köztudomás szerint javarészt megmagyarosította nevét, s e kis közjáték hőse is ezerkilencszáznegyvenötben, a felszabadulás után, nyilván példaképet keresve, a Petrovics névről a Petőfi névre tért át. Lelkiismeretemet megnyugtattja, hogy helyében, az adott körülmények között, ezerkilencszázötven januárjában, két kilométernyire Hármaskúttól, egy gyermek megmentésére induló hadban a fiatal költő sem cselekedett volna másképp; druszája nem méltatlanul viseli e nevet.²²

Kossuth és Petőfi teljesen indokolatlan beemelése a történetbe nyilvánvalóvá teszi Déry újabb ironizáló gesztusát. Mivel a Rákosi-féle kultúrpolitika a 1848-as hagyományokat próbálta saját előképeként beállítani,²³ az azokat emlegető művek különösen nagy népszerűségnek örvendtek a felsőbb körökben. Déry bármilyen nevet adhatott volna szereplőinek (a bevezetőben egyébként is hangsúlyozza, hogy a nevek az ő képzeletének szüleményei) és bárkihez hasonlíthatta volna őket: Kossuth és Petőfi ilyen leplezetlenül suta megidézése egyértelműen ironikus lépés a szerző

²¹ I. m., 10–12, 12, 59, 71.

²² I. m., 55–56.

²³ Lásd például az 1848-as szabadságharc centenáriumán levezényelt hatalmas ünnepi kavalkádot, amely a párt irodalmi folyóiratának ünnepi számán is rajtahagyta a nyomát: lásd Csillag, 1948/3. A Rákosi 60. születésnapjára összeállított irodalmi antológia darabjai is előszeretettel vannak párhuzamot az 1848-as forradalom és a magyarországi kommunista hatalom között, vö. például NAGY Sándor *A nép reménysége* című novellájával, amelynek főszereplője egyenesen összekeveri Kossuthot Rákosi Mátyással (= *Magyar írók Rákosi Mátyásról*, szerk. RÉZ Pál, VAS István, Bp., Szépirodalmi, 1952, 63.) – 1848 hagyományának átideologizálásáról lásd még: GYARMATI György, *A Rákosi-korszak*, i. m., 120.

részéről. Ismét a stréber diák gunyoros benyomását kelti, aki minden megmozdulásával a tanár kedvében szeretne járni.

A történet végére természetesen időben felér a segítség a hegytetőre, ahol megszületik a kis Simon Menyhért. A mintegy hetvenoldalas kisregényt epilógus zárja, amelyben az elbeszélő a szereplők további sorsát ismerteti, majd két kurta mondatral a teljes szöveget lezárja: „Történetem végére értem. Reggel négy óra, lefekszem, tisztelt olvasó, drága barátom!”²⁴

A könyv fogadtatása – nem is meglepő módon – igen vegyes volt, ennek azonban csak részben a szöveg kétértelműsége az okozója. Déryben ugyanis a legtöbben ekkor még mindig a *Felelet* megdorgált szerzőjét látták, új művéhez éppen ezért elfogultan közelítettek. A *Simon Menyhért* korai recepciója ennek megfelelően a több mint fél évvel korábbi polémia szemléleti alapjáról indul, ám a politikai események alakulása menet közben a kritikák irányát is megváltoztatta.

Bodnár György a Csillag júliusi számában megjelent kritikája nyitotta meg a kisregénnyel foglalkozó írások sorát. A megjelenés dátumából arra következtethetünk, hogy a fiatal irodalmár recenziója közvetlenül a kisregény megjelenése után, vagyis még a pártpolitikai változást bejelentő határozatok előtt keletkezhetett. Ez magyarázhatja a szöveg militáns hangnemét: az ekkoriban Révai József titkáráként dolgozó Bodnár valószínűleg felsőbb utasításra írta meg a Déryt továbbra is a *Felelet*-vita érveivel támadó cikkét.²⁵ A kritika felütéséből is érződik, hogy Révai pozíciója ekkor még nem volt veszélyben, vagyis a szerző továbbra is Révai a *Felelet*-vita záróakordjaként előadott nézeteit tartja a kortárs magyar irodalom fő kiindulópontjának: „A három hős falu témájának feldolgozása feltétlenül előrelépés Déry egyéni fejlődésében. *Előrelépés, de még a régi úton*. Mit jelent ez? Azt, hogy eljutott ugyan az új élet témájáig, az új ember nagyságának felismeréséig, de írói szemlélete, meggyökeresedett hibái akadályozzák a felismerés helyes, művészi ábrázolásában, az új élet tipikus bemutatásában.”²⁶ A *Felelet*-vitából már ismerős, meglehetősen terméketlen tipikus-átlagos ellentétpár a *Simon Menyhért* értékelésében is visszatér: Bodnár Révaira hivatkozva továbbra sem hajlandó továbblépni a párt és a párthoz kötődő emberek tipikus ábrázolásának szükségességén. És mivel a *Simon Menyhért születésében* a párt eseményekben betöltött szerepe elég jelentéktelen,²⁷ a recenzens számon kéri Déryn a téma nem kellően tipikus feldolgozását, ráadásul az új kötetben már a szereplők „excentrikus ábrázolását” is kifogásolja.

²⁴ *Simon Menyhért*, 71.

²⁵ Botka Ferenc is erre a következtetésre jut a Déry-levelezés vonatkozó fejezetében: *DTL*ev. 1951–1955, 165.

²⁶ *I. m.*, 1055. (Kiemelés az eredetiben)

²⁷ Egyedül Bonta elvtárs, a jókedvű párttitkár képviseli a hivatalos kommunista hatalmat a történetben, ráadásul az ő ábrázolása is kissé ironikus, lásd Bonta idéetlenül pártos megszólalásait, például: „ – [...] Tartsa benne a lelket, édesapám, legrosszabb esetben, ha a gyerek már mindenáron ki akar bújni, akkor adja elő szép nyugodtan, hogy Ádám és Éva is orvos nélkül vetette a kölykeit s hogy egy rendes magyar munkásasszony van olyan ügyes, mint azok a reakciós bibliai egyének.” (*Simon Menyhért*, 47.)

A tipizálás homályosan körvonalazott követelménye mellett visszaköszön a *Felelet-vita* másik fő vádpontja, vagyis a véletlenek túl nagy arányú alkalmazása Déry szövegeiben. Így Bodnár eleve kétségesnek tartja, hogy Simonnének éppen a legnagyobb hóviharban kellett világra hoznia gyermekét, ezen kívül furcsállja, hogy a segítségére sietők előtt ilyen irreális akadályok álltak.²⁸ A korábbi regény ellen felhozott érv automatikus használata az új szöveg esetében értelmetlennek tűnik, hiszen a rövid, kalandos történetet elmondó *Simon Menyhért születése* a kifogásolt véletlenek együttállása nélkül egyáltalán nem jöhetett volna létre.

A szüzsé kapcsán felmerülő problémák mellett a recenzens érzékeli az elbeszélői kiszólások rendhagyó hangnemét: „Már az első olvasásra megüti az ember fülét az író »kibeszélésének« groteszk hangja, eleinte azonban holmi írói virtuóztatásnak fogjuk fel, olyan író fölényének, akinek már a konvencionális mesére nincs szüksége.”²⁹ A továbbiakban azonban Bodnár nem gyanakszik tudatos ironizálásra, hanem a *Felelet-vita*ban szintén előszeretettel emlegetett „polgári moralizálás” megnyilvánulásainak tekinti az elbeszélő önreflexióit.

A teljesség kedvéért a recenzens a párttitkár nem megfelelő ábrázolását is felrója Dérynek (á la *Felelet-vita*), cikkét pedig ugyanazzal a tanulsággal zárja, amellyel a majd’ egy évvel korábbi polémia is végződött: „A Simon Menyhért születése azt bizonyítja, hogy Déry még mindig nem tudott kiszabadulni a polgári morál varázsköréből. Ezek a polgári álproblémák nemcsak, hogy akadályozzák művészetének kiteljesedését, – a társadalmi valóság tipikus ábrázolását, hanem el is fedik előle a társadalmi fejlődés valódi kérdéseit.”³⁰

Bodnár György kritikája – amely nem hagyhatott kétséget senkiben a felől, hogy egyszersmind Révai József Déryről alkotott véleményét is kifejezi – nagy, de viszonylag hamar elcsituló felbolydulást okozhatott az irodalmi életben. Király István Dérynek írt, június 27-i levelének mentegetődző hangvétele arról tanúskodik, hogy a Csillag szerkesztősége nem jószántából közölte a megrendelt kritikát:

Kedves Déry elvtárs!

A *Csillag* mostani, júliusi számában közöljük a mellékelt cikket [Bodnár György kritikáját]. Azért küldöm meg előzetesen, nehogy meglepetésként érjen. Másrészt pedig – noha a cikkel szerkesztőségünk egyetért – szívesen vesszük, ha esetleg válaszolni kívánsz rá. A cikket vitacikknek szánjuk és nem kinyilatkoztatásnak.

[...] Elvtársi üdvözléssel

Király István³¹

Az író nem mert, vagy nem akart válaszolni Bodnár támadására, Abody Béla, Déry fiatal tisztelője viszont felajánlotta, hogy a lap hasábjain válaszol az igaztalanak vélt vádakra. Dérynek írt júliusi levelében őszinte aggodalmát fejez ki: a fiatal

²⁸ *Uo.*

²⁹ *Uo.*

³⁰ *I. m.*, 1059.

³¹ KIRÁLY István levele Déry Tibornak, *DTLev. 1951–1955*, 166.

kritikus attól féltette mesterét, hogy a „föntről” érkező cikk a *Felelet*-vita újabb hullámát fogja elindítani.

Kedves Déry Elvtárs!

[...] Mindenekelőtt egy dolgot szeretnék kérdezni: írjak-e Bodnár *Simon Menyhért*-kritikájáról? Hevesen biztatnak, de éppen ezt a hevességet érzem gyanúsnak, egyedül nem tudom kideríteni, hogy ártok-e ha írok, vagy használok. (Nem magamnak, ezzel eddig sem törődtem sokat, hanem az „ügynek”; nem követi-e ezt Bodnárénál erősebb dorong a *Simon Menyhért*-ről?)

[...] A zaklatásért bocsánatát kérem, tisztelettel,

Abody Béla³²

Nem tudni, hogy Abody végül megírta-e Déryt védő cikkét, de ha meg is írta, közlésére végül nem volt szükség. A Bodnár-cikk ugyanis a hatalmát még őrző Révai egyik utolsó beavatkozása volt a hazai irodalmi folyamatokba. Az MDP irányváltásának bizonyítékeképpen a megújuló vezetőség Révait „áldozta fel” mint az elmúlt évek hibás ideológiájának egyik fő okozóját, s pozíciójából elmozdítva az Elnöki Tanács helyettes elnöki székébe száműzték.³³ Az irodalompolitika most már hivatalossá váló átszerveződése a *Simon Menyhért születését* övező vitát még éppen idejében fordította a visszajára. Illés Béla, az Irodalmi Újság politikai változásokra mindig különösen gyorsan reagáló főszerkesztője augusztus 29-i cikkében védelmébe vette Déryt. A szöveg hangnemén azonban érződik, hogy Déry melletti kiállásával inkább a Bodnártól (és így Révaitól) való elhatárolódás a szerző valódi célja: „Amennyiben Bodnár György elvtárs megérti azt, amit írt, remélem, nem ért egyet önmagával. Mert az nagy baj lenne – az ő számára! Déry – ezt Bodnár tudja – hamis úton járt, zsákutcába vezető úton. [...] De Déry (ezt Bodnár György is látja), nem távolodott el a néptől, hanem közeledett hozzá. Egy lépéssel. Ezt a lépést tehát nem a régi, a zsákutcába vezető úton tette meg, hanem új útra lépett. Csak így tehetett egy lépést – a nép felé.”³⁴ Cikkében Illés nem sok szót veszteget a *Simon Menyhért* elemzésére (árulkodó, hogy egyetlenegyszer sem idéz a műből), energiáit inkább Déry „megtérésének” bizonygatására és a (közelebből meg nem határozott) ellen-séggel folytatott harc leírására fordítja:

Az irodalmi dzsungelen keresztül különös rejtett ösvények vezetnek. Az új, szocialista magyar irodalom azonban nem építheti jövődjét a dzsungel csempészútjainak és rejtekhelyeinek lakóira és nem alkalmazhatja véleményét azoknak a kloákaszagú esztétáknak és ganajtúró széplelkeknek véleményéhez, akik a dzsungelt számítják a szellemi élet központjának és akik jövőjüket nem sziklára akarják építeni, hanem az ingovány valamely sarkában összegyűlt szép, zöld békanyálra. Déry Tiborért, Déry Tibor tehetségéért, tudásáért komoly harc folyt. Egyoldalról a szétvert uralkodó osztályok ideológiai befolyásának prókátorai harcoltak Déryért, hízlegéssel, tömjénezéssel, a szocializmust építő nép kultúrájának becsmérlésével, másrésztől a párt szolt hozzá, a marxizmus és leninizmus nyelvén, marxista

³² ABODY Béla levele Déry Tibornak, *DTL*ev. 1951–1955, 169–170.

³³ *DTL*ev. 1951–1955, 169.

³⁴ ILLÉS Béla, *Déry új könyve alkalmából*, Irodalmi Újság, 1953. augusztus 29., 7.

eszmékkel, a nép nevében. Déry új munkája azt bizonyítja, hogy a levitézlett burzsoá maradványok prókatorainak parasztfogó tömjénezése nem rántotta őt az ingoványba.³⁵

Illés kritikája hűen tükrözi a Révai József leváltását közvetlenül követő irodalompolitikai átszerveződést: cikkének erőteljes (néhol már inkább primitív) hangvétele világossá teszi a Révai-éra lezárultát, melynek következményeképpen a Déry ellen induló offenzíva is abbamaradt. Holott Bodnár nem tévedett abban, hogy a *Simon Menyhért születése* egyáltalán nem az a mű, amely a szocialista társadalom építését szolgálja – Révai bukásának alátámasztása érdekében azonban érdemes volt rövidre zárni a még csak bontakozóban lévő polémiát.

A Csillag októberi számában Pándi Pál pótolja Illés mulasztását, és úgy kel Déry védelmére, hogy az ideológiai csatározás helyett a regényszövegre összpontosít. Persze Pándi szövegén is érződik, hogy Déry védelme helyett Bodnár elmarasztalása a cikk valódi célja: a korábbi kritika mentén haladva sorra cáfolja annak „vádpontjait”. Így a könyv mai szemmel nézve leginkább problematikusnak tűnő elemeit, az elbeszélői kiszólásokat is védelmébe veszi, bár abban igazat ad Bodnárnak, hogy jobb lenne a szöveg nélkülük: „Az író a történet keretében magával viszi az olvasót alkotó műhelyébe, s ez nem öncélú magamutogatás, hanem annak az írói élménynek érzékeltetése, amely Déry Tiborban támadt a történet hallásakor, s aztán az események »ellenőrzése« során, a hegyi emberek között.”³⁶ Végszóként Pándi elismeri Bodnár némely észrevételének helyességét, összességében azonban elutasítja a *Felelet-vita* elavult érvrendszerének a *Simon Menyhérré* adaptált használatát.

A *Simon Menyhért születése* körüli eszmecsere itt nagyjából le is zárult.³⁷ A „végső ítélet” szerint Déry új könyvével jóvátette a *Felelettel* elkövetett bűneit, így újra vizsgátható a hivatalos irodalmi életbe. Az író pedig a pillanatnyilag kedvező helyzetben nem röstellt annyi bőrt lehúzni szegény Simon Menyhérről, amennyit csak lehetett. Elkészítette a kisregény forgatókönyv-változatát, amely meg is jelent a Csillag decemberi számában.³⁸ A forgatókönyvet először a Rádió Színháznak adta el: a Kossuth Rádió 1954. február 29-én sugározta először a *Simon Menyhérről* készített rádiójátékot, Török Sándor rendezésében.³⁹ Eközben megindultak a *Simon Menyhért születése* című mozifilm készülétei is: Déry Várkonyi Zoltán rendező, Makk Károly segédrendező, Bacsó Péter dramaturg és a filmet készítő stáb társaságában több napot a Bükkben töltött az 1954 februári forgatáson. A *Talpalatnyi földből* ismerős páros, Mészáros Ági és Szirtes Ádám főszereplésével készült kiváló alkotást 1954 karácsonyán mutatták be a hazai filmszínházak. Nemeskürty István a filmről írt rövid dolgozatában korát megelőző műnek tartja Várkonyi rendezését, amelynek aprólékos, a szereplők minden apró rezdülésére ügyelő technikája szerinte a későbbi

³⁵ Uo.

³⁶ PÁNDI PÁL, *Kritikai jegyzetek*, Csillag, 1953/10, 1534.

³⁷ Pándi cikke után még napvilágot látott PAPP Zoltán Tiszatáj-beli jelentéktelen kritikája (*Hozzászólás a vitához*, Tiszatáj, 1953/4, 248–252.) amely mintegy a „kis kritika-vita” összefoglalásaképpen minden résztvevő – Bodnár, Illés, Pándi – érveit összefoglalta, majd lényegében mindhármuknak egyszerre igazat adott.

³⁸ DÉRY TIBOR, *Simon Menyhért születése. Irodalmi forgatókönyv*, Csillag, 1953/12, 1751–1781.

³⁹ *DTL*ev. 1951–1955, 193.

újhullám előfutáraként értékelhető.⁴⁰ Szabó B. István Várkonyi és Déry együttműködésének sikerességét emeli ki, amelynek köszönhetően a kisregény ironikus hangvétele a filmben is érezte hatását, ám egészen másfajta eszközök segítségével hívásával: „A filmkészítők másféle »bravúr-stikli« lehetőségét látták az elbeszélésben, mint az író. A hótól elzárt emberek gigászi erőfeszítésében valami ki nem mondott, valami elhallgatott, egyetemesebb jelentést: a bezártság, a fogságba ejttség, a kiszolgáltatottság érzését és az ellene közösen fellépő emberi szolidaritás igényét.”⁴¹

Túlzás lenne a hatalom elvárásaival bátran, direkt szembemenő alkotásnak nevezni Déry Tibor *Simon Menyhért születése* című kisregényét. Az irodalompolitikai direktívák és a művészi autonómia határmezsgyéjén (ekkoriban még) ügyesen egyensúlyozó Déry nyilvánvalóan nem akart a *Felelet*-vita után ismét tengelyt akasztani Révai József körével. Szövege azonban olyan – a későbbi Déry-művek kritikussabb, cinikusabb hangvételét idéző – elemeket mutat fel, amelyek fontossá teszik ezt a művészileg nem kifejezetten jelentős alkotást a szerző pályájának '50-es évekbeli alakulása szempontjából. Bár ebben a művében még tartózkodik a nyílt rendszerkritikától (sőt), a fent bemutatott elbeszélői kiszólások, „szemtelenkedések” alapján kijelenthetjük, hogy a *Simon Menyhért* Déry első olyan szövege, amelyben már forradalom előtti írásművészetének nyomai felfedezhetők. (Még akkor is, ha – mint láttuk – az író 1953-ban nem jutott még el az irodalmat is nagyban meghatározó világrenddel való végső szakításig.)

A regényszöveg milyensége mellett annak fogadtatása is szimptomatikusnak nevezhető: a *Simon Menyhért* recepciója, köszönhetően annak az átmeneti időszaknak, amelyben a könyv napvilágot látott, jól érzékelteti a(z irodalom)politikai irányelvek 1953-ban végbemenő ideiglenes konszolidálódását. A szocialista realizmus „előírásainak” erőltetett, ésszerűtlen sulykolása már a *Felelet*-vitát követően alábbhagyott, a bő fél évvel későbbi politikai fordulat következtében pedig kétségtelenül egy a korábnál valamivel szabadabb időszak köszöntött a magyar irodalomra – amely persze továbbra is tabuk, korlátozások tömkelege között kellett, hogy létezzen.

⁴⁰ NEMESKÜRTY István, *Simon Menyhért születése = Magyar filmkalauz. Negyven év száz magyar nagyjátékfilmje*, vál. és szerk. KARCSAI KULCSÁR István, VERESS József, Bp., Magyar Filmintézet – Magvető, 1985, 80.

⁴¹ SZABÓ B. István, *Déry és a film = „D. T. úr X-ben”. Tanulmányok és dokumentumok Déry Tiborról*, szerk. BOTKA Ferenc, Bp., PIM, 1995, 117.